

Zofia Kołozsko-Chomentowska

Politechnika Białostocka w Białymstoku

WYKSZTAŁCENIE ZAWODOWE LUDNOŚCI ROLNICZEJ*

PROFESSIONAL EDUCATION OF RURAL POPULATION

Słowa kluczowe: wykształcenie, kwalifikacje, ludność rolnicza

Key words: education, qualifications, rural population

Synopsis. Dokonano oceny poziomu wykształcenia rolniczego ludności rolniczej w latach 2002-2007. Rolnictwo jest działem gospodarki o najmniej wykwalifikowanej sile roboczej, aczkolwiek w ostatnich latach nastąpiły korzystne zmiany w strukturze wykształcenia wiejskiej ludności rolniczej. Z przeprowadzonej analizy wynika, że jakość zasobów ludzkich w rolnictwie zarówno w zakresie wykształcenia ogólnego, jak i rolniczego systematycznie ulega poprawie. Nadal jednak poziom wykształcenia ludności rolniczej jest niski. W 2007 r. co czwarty właściciel gospodarstwa indywidualnego posiadał wykształcenie tylko podstawowe i niepełne podstawowe. Wykształcenie rolnicze posiadało prawie 40% kierujących gospodarstwami. Największą grupę stanowili kierownicy posiadający ukończony kurs rolniczy.

Wstęp

Od wielu lat w środowisku wiejskim (i nie tylko) pokutował pogląd, że do pracy w gospodarstwie nie jest potrzebne specjalne wykształcenie, zawód ten można wykonywać bez podbudowy teoretycznej. Tymczasem szybki rozwój techniczny i technologiczny sprawia, że proste powtarzanie czynności nie jest wystarczające. Przystosowanie się do nowych metod gospodarowania i adoptowanie postępu technicznego wymaga od producenta rolnego wiedzy fachowej, ciągłego zdobywania informacji o dokonujących się zmianach w tym zakresie. Obok wiedzy fachowej niezbędna jest również wiedza ogólna o zasadach funkcjonowania zmiennego otoczenia rynkowego. Informacja staje się współcześnie jednym z ważniejszych czynników produkcji, decydującym w dużym stopniu o sukcesie podmiotów działających na wysoce konkurencyjnym rynku. Gospodarstwo rolne, podobnie jak inne podmioty gospodarcze poddane jest konkurencji i aby uczestniczyć w rynku kierownicy gospodarstw muszą podejmować działania utrwalające jego pozycję, wykazać się zdolnością do zarządzania w warunkach zmiennego otoczenia. Podstawą tych działań jest dobre wykształcenie, zdolność do odnawiania i pomnażania wiedzy. Odpowiednie wykształcenie ogólne czy też zawodowe wszystkich członków rodziny rzutuje na funkcjonowanie gospodarstwa, ale największy wpływ ma wykształcenie osoby kierującej gospodarstwem rolniczym.

Informacji na temat rzeczywistego stanu i realnej poprawy wykształcenia ludności rolniczej dostarczają spisy powszechne. Są one prowadzone w dość dużych przedziałach czasowych i omawiane zmiany są bardziej uchwytne. W ostatnich latach zwiększyło się zainteresowanie kształceniem, szczególnie na poziomie średnim i wyższym i zmiany w poziomie wykształcenia ludności są widoczne również w krótszych okresach. Mimo korzystnych zmian rolnictwo jest nadal działem gospodarki o najmniej wykwalifikowanej sile roboczej. Formalne wykształcenie rolników przyjmuje się jako miarę umiejętności w zarządzaniu gospodarstwem przy pełnej świadomości niedoskonałości tej miary.

W pracy podjęto próbę oceny zmian w poziomie wykształcenia ludności rolniczej w latach 2002-2007, ze szczególnym uwzględnieniem kierowników gospodarstw rolnych. Temat opracowano na podstawie literatury przedmiotu i danych GUS.

Wykształcenie ludności rolniczej w latach 2005-2007

Analizując poziom wykształcenia ludności rolniczej w okresie powojennym należy zauważyć, że ulegał on systematycznej poprawie, przy czym wciąż występowały różnice w wykształceniu w

---

* Wykonano w ramach badań statutowych S/WZ/2/09.

stosunku do ludności pozarolniczej. Obserwowana poprawa wykształcenia dotyczyła przede wszystkim poziomu podstawowego i zasadniczego zawodowego. Mniejsze znaczenie miało wykształcenie średnie, a już zupełnie marginalne wyższe. Interesujące opracowanie na temat zmian w wykształceniu ludności rolniczej w latach 1960-2002 przedstawił Wiatrak [2005].

Poprawa wykształcenia rolników powoduje zmniejszenie luki edukacyjnej w porównaniu z zawodami pozarolniczymi i ludnością miejską, aczkolwiek nadal istnieją bardzo duże różnice w poziomie wykształcenia ludności rolniczej i nierolniczej na korzyść tych drugich. Poziom wykształcenia ludności zależy od grupy wiekowej. Najlepiej są wykształcone osoby w wieku 25-29 lat. Według PSR 2002 r. w tej grupie co piąta osoba posiadała wykształcenie wyższe, co trzecia – średnie i niespełna 9% – wykształcenie podstawowe. W podziale na miasto i wieś lepiej wypada ludność mieszkająca w miastach. Różnice są dość znaczne, w miastach wykształcenie wyższe posiadało 26,7% ludności, podczas gdy na wsi tylko 10,1%, a różnice w wykształceniu średnim wynosiły 6,5 pkt. proc. na korzyść ludności miejskiej. Na wsi natomiast było prawie 2-krotnie więcej ludności z wykształceniem zasadniczym zawodowym.

W 2005 r. wykształcenie ponadgimnazjalne posiadało 71,1% kierowników gospodarstw rolniczych (tab. 1). Najpopularniejsze było wykształcenie zasadnicze zawodowe, następnie średnie i policealne. Wykształceniem wyższym legitymowało się 5,5% kierowników gospodarstw wobec 6,4% ludności wiejskiej z dyplomem uczelni wyższej. Na poziomie wykształcenia podstawowego i gimnazjalnego pozostawała prawie 1/4 kierowników.

W roku 2007 nastąpiła dalsza poprawa wykształcenia kierowników gospodarstw. W stosunku do roku 2005 zwiększył się odsetek osób z wykształceniem ponadpodstawowym, w większym stopniu ze średnim i wyższym, ale również w niewielkim stopniu z zasadniczym zawodowym. Liczba kierowników z wykształceniem niepełnym podstawowym lub bez wykształcenia szkolnego stanowiła

niewiele ponad 3% i było to o 1,5 pkt. proc mniej niż w roku 2005. Zmniejszył się też odsetek kierowników gospodarstw z wykształceniem tylko podstawowym o 1,1 pkt. proc.

Zmiany w poziomie wykształcenia kierowników gospodarstw rolniczych, jakie dokonały się w ostatnich latach należy ocenić pozytywnie. Jeszcze w latach 90. kierujący gospodarstwami legitymowali się niższym poziomem wykształcenia niż ludność rolnicza ogółem. Od ostatniego spisu rolnego w 2002 r. wykształcenie osób kierujących gospodarstwem jest znacznie korzystniejsze niż ogółu ludności wiejskiej i ludności związanej z gospodarstwem rolniczym.

Zmiany następują również w poziomie przygotowania zawodowego. O znaczeniu tego wykształcenia dla efektywności gospodarowania pisało wielu autorów, m.in. Tomczak [1980], Pilarski [1988] i Klepacki [2005]. Przez wykształcenie zawodowe ludzie zdobywają zasób określonej wiedzy, umiejętności i sprawności umożliwiającej poznanie i wykonywanie konkretnego zawodu.

Według wyników PSR 2002 wykształcenie o kierunku rolniczym posiadała prawie co piąta osoba kierująca gospodarstwem powyżej 1 ha UR (19,9%) i był to wzrost o 7,6 pkt. proc. w stosunku do 1996 r. Odsetek osób posiadających tylko kurs rolniczy wynosił 29,9% (w 1996 r. – 29,1%). Osoby nieposiadające żadnego przygotowania rolniczego stanowiły nadal 50,2% ogółu kierujących gospodarstwami rolniczymi [Raport...2003]. Ludność związana z gospodarstwem rolnym do 1 ha UR miała korzystniejszą strukturę według poziomu wykształcenia, głównie dzięki znacznemu udziałowi ludności mieszkającej w miastach. Ale ta grupa ludności nie ma większego znaczenia dla

Tabela 1. Gospodarstwa rolnicze według poziomu wykształcenia ogólnego kierownika gospodarstwa w latach 2005 i 2007

Poziom wykształcenia	Gospodarstwa w latach [%]	
	2005	2007
Ogółem	100,0	100,0
Niepełne podstawowe i bez wykształcenia szkolnego	4,8	3,3
Podstawowe i gimnazjalne	24,1	23,0
Ponadgimnazjalne:	71,1	73,7
– zasadnicze zawodowe	37,4	37,6
– średnie i policealne	28,2	29,4
– wyższe	5,5	6,7

Źródło: Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2005 r. GUS, s. 311-316; w 2007 r. GUS, s. 334-335.

rzeczywistego zobrazowania poziomu wykształcenia ludności rolniczej, ponieważ utrzymuje się głównie z pracy stałej poza gospodarstwem.

W 2007 roku prawie 41% kierujących gospodarstwami posiadało wykształcenie rolnicze. W miarę wzrostu powierzchni UR odsetek ten wyraźnie wzrastał z 22,4% w grupie 0-1 ha UR do ponad 80% w gospodarstwach o powierzchni powyżej 50 ha UR. Najwyższy odsetek gospodarstw, w których osoba kierująca posiadała wykształcenie rolnicze wystąpił w woj. kujawsko-pomorskim i wielkopolskim (ponad 50%), a najniższy w śląskim (27,6%), podkarpackim (30,9%) i małopolskim (32,1%) [Charakterystyka ....2008].

Największą grupę stanowili kierownicy posiadający ukończony kurs rolniczy (tab. 2). Jest to względnie stała grupa, od 2005 roku w zasadzie nie było zmian, natomiast w stosunku do roku 2002 udział tej grupy kierowników w stosunku do ogółu kierowników gospodarstw zmniejszył się z 29,9 do 22,1%. Dane te świadczą o korzystaniu z innych form oświaty rolniczej. Można przypuszczać, że zasadnicza szkoła rolnicza, a bardziej technikum rolnicze to modelowy wzór kształcenia rolników, w 2007 r. zwiększył się bowiem udział osób z wykształceniem zasadniczym zawodowym o 0,6 pkt. proc. i średnim o 1,5 pkt. proc. w stosunku do 2005 r. Wyższe wykształcenie rolnicze posiadało zaledwie 1,5% osób. Z danych GUS wynika, że wykształcenie wyższe wyraźnie powiązane jest z powierzchnią gospodarstwa. Odsetek gospodarstw, których kierownik posiadał takie wykształcenie wzrastał od 0,9% w gospodarstwach najmniejszych (0-1 ha) do 27,9% w grupie gospodarstw 100 ha UR i więcej [Charakterystyka ...2008].

Kierownicy z wyższym poziomem wykształcenia są bardziej aktywni i otwarci na zmiany rynkowe, a wyrazem tego jest dywersyfikacja działalności w poszukiwaniu alternatywnych źródeł dochodu. W 2007 r. wśród osób łączących działalność rolniczą z inną działalnością odsetek posiadających wykształcenie wyższe był prawie dwukrotnie wyższy, a posiadających wykształcenie średnie 1,5-krotnie wyższy niż wśród osób prowadzących wyłącznie działalność rolniczą [Charakterystyka ...2008].

Interesujące są natomiast dane odnośnie grupy kierowników nieposiadających żadnego formalnego przygotowania do zawodu rolnika. W 2005 r. zwiększyła się znacząco liczba takich osób, w stosunku do 2002 r. był to wzrost o 11,3 pkt. proc. Przyczyn takiej sytuacji należałoby chyba upatrywać w polityce rolnej. Część instrumentów WPR skierowana jest do młodych rolników, aby więc z nich skorzystać w wielu przypadkach nastąpiło przekazanie gospodarstwa młodszemu następcy, który nie zawsze posiadał kwalifikacje zawodowe potwierdzone dyplomem ukończonej szkoły. W takiej sytuacji jest on jednak zobowiązany do uzupełnienia wykształcenia zawodowego w określonym czasie.

Wykształcenie rolnicze jest również ściśle powiązane z wielkością ekonomiczną gospodarstwa. Udział osób kierujących gospodarstwami posiadających wykształcenie rolnicze w ogólnej liczbie gospodarstw w danej klasie wielkości ekonomicznej w latach 2002-2007 wzrósł od 30,9% w klasie 0-2 ESU do 88,6% w klasie 250 ESU i więcej. W klasie 0-2 ESU największy odsetek stanowiły osoby z kursem rolniczym (63,4%), natomiast w klasie powyżej 250 ESU osoby w wykształceniem wyższym rolniczym (60,4%) [Charakterystyka ...2008].

W 2007 r. nadal prawie 60% kierowników gospodarstw nie posiadało wykształcenia rolniczego. Jest to dość znaczny odsetek kierujących gospodarstwami bez przygotowania zawodowego. To się oczywiście w czasie zmienia, ale tempo tych zmian jest bardzo powolne. Można by jednak oczekiwać szybszych przemian w tym zakresie. Sprzyja temu realizacja wielu programów WPR ukierunkowanych na modernizację polskiego rolnictwa, w tym program rent strukturalnych, które-

Tabela 2. Struktura poziomu wykształcenia rolniczego osoby kierującej gospodarstwem indywidualnym w latach 2002, 2005 i 2007

Poziom wykształcenia	Struktura poziomu wykształcenia w latach [%]		
	2002	2005	2007
Ogółem wykształcenie	100,0	100,0	100,0
Wyższe	1,1	1,2	1,5
Policealne	0,2	0,2	0,2
Średnie zawodowe	6,4	6,2	7,7
Zasadnicze zawodowe	12,2	8,7	9,3
Kurs rolniczy	29,9	22,2	22,1
Bez wykształcenia rolniczego	50,2	61,5	59,2

Źródło: Raport z wyników PSR 2002, Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2005 r., GUS, s. 314 i 2007 r., s. 335.

go ważnym celem jest przyspieszenie procesu wymiany pokoleniowej. Chodzi o przekazanie gospodarstw rolnikom młodszym, lepiej wykształconym, bardziej otwartym na innowacje. Przejmowanie gospodarstw przez osoby bardziej aktywne sprzyja pożądanym zmianom strukturalnym w rolnictwie. Realizację tego celu z kolei, ułatwia inny program „Młody rolnik” dotyczący rolników w wieku do 40 lat [PROW 2004]. Nie możemy jednak zapominać, że są to procesy długotrwałe. Obecny poziom wykształcenia rolników jest niski, co w połączeniu z wiekiem (średni wiek w 2007 r. wynosił 51 lat) wskazuje na bardzo duże potrzeby w zakresie poprawy poziomu edukacyjnego. Rolnictwo jest działem gospodarki o najmniej wykwalifikowanej sile roboczej i pewnie długo jeszcze tak pozostanie, mimo korzystnych zmian, jakie dokonały się w ostatnich latach. Obiektywnie trudniejsze warunki edukacyjne dzieci wiejskich, a szczególnie dzieci rolników nie sprzyjają poprawie tej sytuacji. Likwidacja ponad 4 tys. szkół podstawowych na obszarach wiejskich znacznie wydłużyła i utrudniła drogę dziecka wiejskiego do szkoły [Szafraniec 2006]. Zaniedbania infrastrukturalne sprawiły, że wieś nadal nie jest atrakcyjnym miejscem życia i pracy dla wielu młodych ludzi (z wyjątkiem obszarów wokół aglomeracji miejskich). Edukacja jest najczęściej przepustką do wyjścia z tego środowiska. Ale często aspiracje edukacyjne, a możliwości ich realizacji są nie do pogodzenia ze względu na trudności finansowe rodziny, co jest pochodną niskich dochodów w rolnictwie.

Tymczasem istnieje potwierdzony badaniami ścisły związek między poziomem edukacji a skłonnością do przedsiębiorczości, podejmowania nowych wyzwań, zmian w dotychczasowym tradycyjnym postępowaniu. Wykształcenie jest czynnikiem determinującym otwartość rolnika na zmieniające się warunki otoczenia. Rolnicy lepiej wykształceni szybciej reagują na zmiany rynkowe i chętniej podejmują pojawiające się wyzwania.

Podsumowanie

Z uwagi na fakt, że nadal prawie 40% ludności na wsi posiada wykształcenie tylko podstawowe i nieukończone podstawowe istnieje pilna potrzeba inwestowania również, a może przede wszystkim w rozwój kapitału ludzkiego. Zważywszy na problemy demograficzne można przypuszczać, że dysproporcje w jakości kapitału ludzkiego między miastem a wsią, a także między regionami będą się pogłębiały. Badania potwierdzają, że różnica potencjału ludzkiego związanego z kapitałem ludzkim między obszarami wiejskimi i zurbanizowanymi pogłębia się bardzo gwałtownie [Herbst 2004]. Aby zahamować tę niekorzystną tendencję potrzebny jest szeroki program kształcenia ludności zamieszkałej na obszarach wiejskich, zarówno w systemie szkolnym, jak i w systemie pozaszkolnej oświaty. Wymaga to również specjalnego traktowania tych obszarów, jako że pozbawione są możliwości pełnego korzystania z osiągnięć cywilizacyjnych.

Literatura

- Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2005 r. 2006: GUS, Warszawa.
 Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2007 r. 2008: GUS, Warszawa.
Herbst M. 2004: Zróżnicowanie jakości kapitału ludzkiego w Polsce. Od czego zależą wyniki edukacyjne?. *Studia Regionalne i Lokalne*, nr 3(17), s. 89-104.
Klepacki B. 2005: Wykształcenie jako czynnik różnicujący zasoby, organizację i wyniki ekonomiczne gospodarstw rolniczych. *Roczniki Naukowe SERiA*, Warszawa-Poznań, t. VII, z. 1. s. 124-128.
Pilarski S. 1988: Wpływ kwalifikacji zawodowych rolników na organizację i ekonomikę gospodarstw indywidualnych. *Wież i Rolnictwo*, nr 4, s. 170-184.
 Plan Rozwoju Obszarów Wiejskich 2004: Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Dokument elektroniczny, tryb dostępu: <http://prow.rolnicy.com/mlody-rolnik>.
 Raport z wyników Powszechnego Spisu Rolnego 2002. 2003: GUS, Warszawa.
Szafraniec K. (red.). 2006: Kapitał ludzki i zasoby społeczne wsi. Ludzie – społeczność lokalna – edukacja. IRWiR PAN, Warszawa, s. 15.
Tomczak W. 1980: Wpływ wykształcenia i doskonalenia zawodowego rolników na wyniki ekonomiczne gospodarstw indywidualnych. *Żagadnienia Ekonomiki Rolnej*, nr 1, s. 98-101.
Wiatrak A.P. 2005: Kapitał ludzki w procesie zmian rolnictwa polskiego. *Problemy Rolnictwa Światowego*, t. XIII, s. 394-402.

Summary

The paper describes an evaluation of agricultural education status among the rural people over the period of 2002÷2007. Agriculture is a sector of the economy that employs the least qualified labour force, although some favourable changes in the structure of rural population education have been observed lately. As the obtained results revealed, the quality of agricultural human resources systematically was being improved both in general as well as agricultural education status, however, their level of education held below the average. In 2007, every fourth farmer had just elementary or incomplete elementary education. Around 40 % of farmers were educated agriculturally. Among them, the largest group was constituted by farmers with agricultural training course. Having the demographic problem in mind, the disproportion in the quality of human capital between country and town as well as among the regions is expected to grow.

Adres do korespondencji:

dr inż. Zofia Kołoszko-Chomentowska
Politechnika Białostocka
Wydział Zarządzania
ul. Ojca Św. Tarasiuka 2
16-001 Kleosin
tel. (0 85) 746 98 67 lub 746 98 40
e-mail: zofiakoloszko@tlen.pl